

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА АРГУМЕНТАЦІЯ РОЗВИТКУ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Л.І. Шевченко, д-р філол. наук, О.І. Ніка, канд. філол. наук

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Проаналізовано концептуальні засади історії української літературної мови в аспектах побудови системної теорії.

Is analysed conceptual bases of a history Ukrainian Literary of language in aspects of construction of the system theory.

Літературна мова в культурній історії народу визначає його цивілізаційні досягнення, здатність відтворити у слові інтелектуальний потенціал нації. Українська літературна мова має понад тисячолітню історію, витворену в текстах, різних за статусом і функціональною природою жанрах і стилях, врешті, творчому доробку діячів культури, що працювали над словниками, граматиками, правописом і виданням пам'яток.

Перед дослідником історії літературної мови постає складний комплекс питань, що по-різному тлумачаться мовознавцями: проблеми періодизації історії української літературної мови, спадкоємних традицій староукраїнської та нової літературної мови, співвіднесення методологічних і власне лінгвістичних характеристик в аналізі стильових систем старого українського письма і часу після Івана Котляревського, кореляції особливостей розвитку і функціонування національної літературної мови та європейської традиції. На особливу увагу в процесі вивчення історії літературної мови заслуговують питання мовної інтерференції, властиві середньовічним культурам, зумовленості процесів мовної еволюції паралельним існуванням різних мовних систем у культурному просторі нації.

Історія української літературної мови передбачає аналіз проблеми становлення літературної норми, обґрунтування принципів її системності та функціональної доцільності. Важливість цього питання для високорозвинених мов є безсумнівною, адже, за

критеріями ЮНЕСКО, саме унормованість і стильова диференціація національної мови свідчать про її культурний статус.

Дискурс новітнього гуманітарного знання зумовлює концептуальне осмислення не лише ряду наукових напрямків, зорієнтованих на сучасний стан мови, а й на інші періоди розвитку мови, більш віддалені в часі.

Окрема постановка питання – не тільки реконструкція одного чи декількох історичних періодів, а намагання утворити певну *системність* розвитку, зокрема історичну еволюцію української літературної мови. Отже, специфіка дослідження літературної історії української мови полягає в синтезованому поєднанні двох ракурсів науково-теоретичного дослідження – вузьколокалізованого, що дає можливість об'ємніше, стереоскопічніше представити закономірності мовно-літературного розвитку і врегулювання, спричинених психолого-соціальними, культурними факторами поступу літературної мови в окремо окреслений період.

Інший підхід – поєднання досліджених площин, інтегрування результатів, отриманих у процесі локалізованого дослідження окремих періодів та введення їх у *системну площину* на основі гомогенних критеріїв.

У процесі моделювання концептуальної теорії історично-літературного мовного розвитку в названих співвідношеннях синхронічних зрізів і діахронічної проєкції важливим є врахування таких факторів.

Уведення хронологічної послідовності еволюційного розвитку української літературної мови зумовлює не тільки простеження векторів у загальній перспективі поступу літературної історії, а й ширше – врахування зв'язків між різними періодами, мінімально – між двома суміжними відтинками часу історії літературної мови. Справа в тім, що строга класифікаційна схема має бути доповнена інтерпретативними підходами, що визначають якісні та кількісні характеристики наступності та інноваційності між суміжними періодами або ж у випадку паралелей – з іншими періодами розвитку української літературної мови.

Більш докладно в такому концептуальному вимірі варто зважити на переходові періоди, які логічно поєднують причину і наслідок у відповідних зв'язках.

Видається цілком правомірним урахування двох поглядів, різноспрямованих за метою і характером дослідження історичної перспективи розвитку літературної мови.

Перший із них – широко представлений у наукових і науково-методичних роботах – це погляд лінгвіста-дослідника, який із сучасного йому стану мови намагається зрозуміти і витлумачити культурну атмосферу віддаленого в часі періоду і збагнути мовні процеси. Оскільки йдеться – особливо в цьому разі про періоди давньоукраїнської і староукраїнської мови – текстове представлення мовного (і ширше – позамовного) життя давніх українців, то насамперед визначається інтерпретативний аналіз певного ступеня повноти, пізнаності якісних зв'язків, осягнення свідомістю лінгвіста об'єктивованості, типізованості представлення дійсності. У цьому разі визначається відсутність збігу, своєрідне “роздвоєння” лінгвіста-дослідника з сучасної точки зору і суб'єкта-носія мови з погляду його віддаленості, скажімо, на декілька століть назад. Логічно напрошується висновок про відсутність збігу – у визначеній інтерпретативній проекції – двох активно існуючих свідомостей, що існують у різному культурному просторі. Цю модель у деяких аспектах можна порівняти, беручи до уваги ідею про незбіг двох свідомостей, із героєм та автором у естетико-словесній діяльності, сформульованому М. Бахтіним¹.

Другий підхід, який не суперечить першому, а, навпаки, його доповнює, – увиразнення не дослідницьких засад дослідження “мови як інструмента”, а якомога повніша реконструкція інтелектуального, емоційного образу носія мови, урахування суто лінгвального, включеного в ту ж часову площину погляду на статус і перспективи розвитку літературної мови, насамперед як мовного коду культури.

Сучасні лінгвістичні студії, звернені до різних аспектів дослідження мовця, суб'єкта комунікативної діяльності, базуються на широкій методологічній основі, що синтезує соціально-психологічні, філософські, лінгвістичні аспекти з виокремленням відповідних наукових напрямків. Когнітивна і комунікативна лінгвістика, що в парадигмах сучасної наукової думки інтегруються, можуть ефективно визначати методологічну окресленість сучасної концептуальної теорії історичної змінності української літературної мови, а отже, й більш предметно сфокусувати спектр наукових пошуків різних виявів мовної особистості через писемну фіксацію цього образу у вигляді текстової репрезентації. Отже, тріада “суб'єкт

мовлення – текстова репрезентація – дослідницька парадигма”, що розглядається у плані реконструйованого творення тексту і надтекстовим дешифруванням, насправді не є новою, але, перенесена в інші умови, відображає певне коло фонових знань, обов’язкових для культурно-мовного дискурс-аналізу.

Антропоцентричний статус розгляду писемних текстів підкреслює активну роль індивідуальної свідомості автора текстових маніфестацій – творця смислових та інтенціональних характеристик тексту, а отже, текстова прагматика водночас диференціює актуалізацію певних типів засобів і способів вербалізованого представлення дійсності крізь призму суб’єкта. Такий ракурс дослідження історії української літературної мови безпосередніше визначає не тільки мовну компетенцію й уподобання суб’єкта-індивіда, але й у типізованому вигляді визначає перспективи розвитку літературної мови. З іншого боку – лінгвальна характеристика суб’єкта визначає його в системі координат – як особистість, як члена суспільства та представника етносу.

Слово або текст репрезентує мовну особистість, яка в різні періоди розвитку мови більшою або меншою мірою тяжіє до *Homo sapiens* чи *Homo faber*. Йдеться про здатність суб’єкта відтворювати набуте цивілізацією знання в його основних законах, правилах мовної поведінки (*Homo faber*). Інший рівень – творити нове знання – від інтерпретації до виходу за межі усталених правил мовної поведінки (*Homo sapiens*). За ступнем людської присутності у текстах у процесі їх породження розрізняються відтворення і творення. Відтворення – “намагання перекласти моє переживання на мову Іншого”, творення – “обернення внутрішнього на зовнішнє”, що утворює гармонійний сплав ідеї і матерії, в якому форма набуває аристотелівського відбитку сутності”².

Це увиразнення активної мисленнєвої діяльності мовної особистості набуває принципового звучання у процесі обґрунтування історичної змінності культурних епох, змодельованих у текстах.

Така ідея аргументована філософським знанням. Як відомо, Ф. Гегель інтелект (розум) людини пов’язував із виходом за межі того, що представлено як тверде (*fest*), фіксоване (*fixirt*), нерухоме (*unbewegt*), засохле (*trocken*), холодне (*kalt*), мертвотне (*totd*), відірване (*getrennt*), розірване (*zerrissen*), відчужене (*geschieden*) і розвалене (*zerlegt*)³.

Універсальний підхід Ф. Гегеля формує теоретичну парадигму для аналізу мовної реальності з погляду динаміки іманентних і трансцендентних характеристик. Так, присутність в історії української культури двох форм літературної мови – староукраїнської і церковнослов'янської – зумовила перспективу їх розвитку як у загальній еволюції, так і в їх взаємодії. Церковнослов'янська мова, орієнтована на відтворення канону, зразка, успадкованої моделі, була обмежена функціонально і статусно, тоді як староукраїнська, увібравши культурно-цивілізаційні та етнічні коди, стимулювала породження нових способів представлення дійсності у мовній субстанції.

Три періоди, виділені в історії поезики, можуть бути схарактеризовані і в українському культурному просторі у проекцію на історію української літературної мови. Так, літературна історія літературної мови може бути визначена за такою періодизацією як сукупність епох: 1) синкретизму; 2) ейдетичної поезики; 3) поезики художньої модальності⁴. У ракурсі літературної історії української мови є цікавим зіставлення епох ейдетичної поезики та поезики художньої модальності, які характеризуються за принципом традиційності – нетрадиційності, канону – індивідуальної творчості.

Вироблення цих концептуальних засад аналізу історії української літературної мови пов'язане з намаганням узгодити і системно пов'язати між собою такі критерії розгляду історії української літературної мови, які часто спорадично представлені в науково-лінгвістичних студіях, часто без акцентування на їх спричиненості і взаємозв'язку. До названих критеріїв можна віднести: урахування хронологізації мовних явищ, персоналізацію літературного розвитку мови та визначення впливу мовних явищ на мовну свідомість носіїв лінгвальної субстанції. Здебільшого звертається увага – у давні періоди розвитку літературної мови на хронологізацію мовних явищ, що засвідчує етапи проникності і сформованості того типу літературної мови, який спирається на живе народне мовлення. З іншого боку – у процесі аналізу доби нової української літературної мови критерій аналізу зміщується з акцентуванням на ролі доробку культурних діячів у загальному процесі літературного творення. Певна річ, що існує специфіка у розгляді літературної мови старої і нової доби, проте критерії їх характеристики мають бути рівнозначно введені та аргументовано представлені в дослідженні.

¹Бахтин М. Эстетика словесного творчества. – М., 1979;
²Артеменко Я.І. Імпресіональні модули людської присутності. Філософсько-культурологічне осмислення. – Автореф. Дис. к. філос. н. – Х., 2001; ³Гегель Ф. Наука логіки: В 3 т. – М., 1970-1971. Цит за: Шевченко Л.І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу. – К., 2002. – С. 66; ⁴Бройтман С.Н. Историческая поэтика. Уч. пособие. – М., 2001. – С. 15.

З.Г.Козирєва, канд.філол.наук

СИНКРЕТИЗМ І МЕЖІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ВАРІЮВАННЯ КОНЦЕПТІВ ЛЮБОВ – МИЛОСЕРДЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Пропонуються основні асоціативні лінії у формуванні концепту любові в українській мові з виділенням відповідних лексико-семантичних пар і рядів співвідносних слів та словосполучень, що постійно поповнюються в процесі вербалізації стереотипних уявлень.

The author traces principal associative trends in the formation of the concept “love” in Ukrainian and establishes relevant lexico-semantic pairs and collocations, such entities constantly appearing due to verbalization of stereotypic notions.

Дедалі більше в студіях вітчизняних лінгвістів привертає образ „внутрішньої людини”: її емоційні стани і постійні та змінні психологічні властивості. Образ „зовнішньої людини”, власне її поведінка, звички, взаємостосунки з іншими людьми, залишається рівноважним чинником у формуванні цілісного уявлення при визначенні концептуальних оцінок, що лягли в основу відображених понять у мові. Концепт „мова любові” реалізується на загальнономовному рівні через відносно оптимальні, стереотипно зближені лексико-семантичні групи, уживані не тільки для вираження інтимних почуттів, але й інших видів любові (дружньої, батьківської, божественної).

Протиставлення високого („горішнього”) і низького („долішнього”) видається істотним для української мовної культури світу, виявляючись у низці лексичних опозицій типу *любов* –